

DEBIUTY

Piotr Lasik

piotr.lasik@poczta.onet.pl
orcid.org/0000-0002-7411-206X
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Prawa i Administracji
al. Niepodległości 53
61-714 Poznań

Zabytki na uchodźstwie – *safe haven* jako narzędzie wielopoziomowej współpracy międzynarodowej na rzecz ochrony dóbr kultury

Monuments in Exile – Safe Haven as a Tool for Multi-Level International Cooperation for the Protection of Cultural Heritage

Summary: This article aims to demonstrate the necessity of creating collaboration between cultural institutions, which serves to provide the safeguarding of monuments originating in territories affected by armed conflicts and terrorist attacks. A solution proposed in the past is that of safe haven, which has now been recognized by the international community. In this article, in addition to presenting historical perspectives of this idea, the concept of safe haven is analysed from the lawyer's perspective in national and international legislation and soft law, consisting of documents by the International Law Association, Association of Art Museum Directors, United Nations, and UNESCO. This analysis shows the advantages and disadvantages of practical application of safe haven in relation to United Nations Security Council Resolution 2347 (2017).

Keywords: cultural heritage, museum, safe haven, safeguarding, legislation, heritage in danger, art law

Streszczenie: Celem artykułu jest ukazanie konieczności stworzenia sieci instytucji kultury, które mogą służyć zabezpieczeniu zabytków pochodzących z terenów zagrożonych konfliktami zbrojnymi i aktami terroru. Rozwiązaniem zaproponowanym w przeszłości i realizowanym aktualnie przez społeczność międzynarodową jest instytucja *safe haven*. W artykule opisano jej zastosowanie w historii. Została ona także poddana analizie teoretycznej w kontekście legislacji krajowej i na poziomie międzynarodowym, m.in. dokumentów International Law Association, Association of Art Museum Directors, Organizacji Narodów Zjednoczonych i UNESCO. Dzięki temu przedstawiono zarówno wady, jak i zalety praktycznego zastosowania tej instytucji jako realizacji rezolucji 2347 (2017) Rady Bezpieczeństwa ONZ.

Słowa kluczowe: dziedzictwo kulturowe, muzeum, *safe haven*, *safeguarding*, legislacja, zagrożone dziedzictwo, prawo sztuki

Wstęp

Na ustach wielu coraz częściej pojawiają się słowa: „ludobójstwo kulturowe” oraz *blood antiquities*¹. Dane pochodzące od takich organizacji jak Saving Antiquities for Everyone (SAFE)² są niepokojące i wskazują, że w samej Syrii zniszczono ponad 948 miejsc historycznych, w tym 6 wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, a ponad 212 zostało splądrowanych³. Wobec wydarzeń na Bliskim Wschodzie zabezpieczono i wywieziono ponad 300 tys. zabytkowych obiektów z 34 muzeów na terenie Syrii⁴, które stanowią niemal 99% syryjskiego zasobu dziedzictwa. Obiekty te przechowywane są w bezpiecznych, tajnych lokalizacjach. Jednak nie wszystkie zabytki miały to szczęście, wiele z nich zostało zniszczonych albo zagrabionych, trafiło na czarny rynek, by później pojawić się w Stanach Zjednoczo-

¹ Zob. Konwencja o przestępstwach przeciwko dobrom kultury [konwencja z Nikozji], przedłożona do podpisania w Nikozji 19 maja 2017 r. – Council of Europe Convention on Offences relating to Cultural Property Nicosia, 19.05.2017, (CETS No. 221, <https://rm.coe.int/1680710435> [dostęp: 13.10.2018]); o tym też w dalszej części pracy oraz w: D. Finchan, *Council of Europe considers a blood antiquities convention*, 19 May 2017, <http://www.gjil.org/2017/05/council-of-europe-considers-blood.html> [dostęp: 24.09.2018].

² Więcej o organizacji – zob. <http://savingantiquities.org/about/> [dostęp: 20.10.2018].

³ Zob. więcej <http://savingantiquities.org/a-global-concern/syria/> [dostęp: 20.10.2018].

⁴ Zob. więcej A. Martinez, *Syria Has Hidden and Protected 99 Percent of Its Art Collections*, 31.03.2015, <http://observer.com/2015/03/syrias-museums-have-hidden-and-protected-99-percent-of-art-collections/> [dostęp: 4.01.2017] oraz J. Ensor, *We've hidden our treasures from Isis, only a handful know the secret location*, says Syria's antiquities chief, 12.11.2016, <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/11/12/weve-hidden-our-treasures-from-isis-only-a-handful-know-the-secr/> [dostęp: 23.09.2018].

nych, Wielkiej Brytanii czy krajach Ameryki Południowej⁵. Zagrożenia związane z toczącymi się konfliktami na terenie Syrii i Iraku⁶ są od dłuższego czasu przedmiotem debaty międzynarodowej, m.in. na forum UNESCO i ICOM (International Council of Museums)⁷.

W niniejszym artykule przedstawiono instytucję prawną – *save haven* jako narzędzie wielopoziomowej współpracy międzynarodowej na rzecz ochrony dóbr kultury zagrożonych w miejscu pochodzenia. *Safe havens* to – jak definiuje się w niektórych aktach prawnych⁸ – przygotowane przez podmiot przyjmujący zabezpieczone przestrzenie, przeznaczone do zapewnienia tymczasowej powierniczej opieki nad ruchomymi dobrami kultury, będącymi częścią dziedzictwa państwa wysyłającego w związku z grożącymi na jego terenie konfliktami zbrojnymi, aktami terroru lub katastrofami naturalnymi.

Celem podjętej analizy jest nie tylko zaprezentowanie dotychczasowego doświadczenia społeczności międzynarodowej w zabezpieczaniu i ochronie dóbr kultury zagrożonych w miejscu pochodzenia lub instytucji tej jako elementu aktualnej międzynarodowej polityki kulturalnej, ale odniesienie się i skomentowanie podjętych działań o charakterze prawnym, zarówno na poziomie międzynarodowym, jak i krajowym, a także przedstawienie propozycji międzynarodowych organizacji pozarządowych.

Wykorzystanie instytucji *safe haven* w przeszłości

Praktyka zabezpieczania zabytków poprzez ich przekazanie do przestrzeni fizycznej i prawnej będącej swoistym azylem nie jest zjawiskiem nowym. W historii najnowszej pochodzenie *safe haven* sięga wydarzeń z roku 1936, gdy w obliczu trwającej w Hiszpanii wojny domowej rozpoczęła się ewakuacja skarbów z Muzeum

⁵ Zob. śledztwo przeprowadzone przez dziennikarza „The Wall Street Journal” Georgia Kantcheva: *Buyer Beware: Looted Antiquities Flood Online Sites Like Amazon, Facebook*, 1.11.2016, <https://www.wsj.com/articles/the-online-bazaar-for-looted-antiquities-1509466087> [dostęp: 15.10.2018] oraz R. Shabi, *Looted in Syria – and sold in London: the British antiques shops dealing in artefacts smuggled by Isis*, 3.07.2015, <https://www.theguardian.com/world/2015/jul/03/antiquities-looted-by-isis-end-up-in-london-shops> [dostęp: 15.10.2018].

⁶ Zob. raport dotyczący zagrożeń z Międzynarodowej Konferencji UNESCO: Report “Heritage and Cultural Diversity at Risk in Iraq and Syria”, International Conference UNESCO Headquarters, Paris 3 December 2014, <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/CLT/pdf/IraqSyriaReport-en.pdf> [dostęp: 17.10.2018].

⁷ Zob. komunikat prasowy UNESCOPRESS: *International partners meet in Paris to protect Iraqi and Syrian cultural heritage*, 25.05.2015, http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/dynamic-content/single-view/news/international_partners_meet_in_paris_to_protect_iraqi_and_sy/ [dostęp: 26.10.2018].

⁸ Zob. Loi fédérale sur la protection des biens culturels en cas de conflit armé, de catastrophe ou de situation d’urgence (LPBC) du 20 juin 2014, Recueil officiel du droit fédéral, No 44, 11 novembre 2014, s. 3545-3554; ang. Federal Act on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, Disaster or Emergency Situations (PCPA), Federal Law No. 520.3, 20 June 2014, http://www.unesco.org/culture/natlaws/media/pdf/switzerland/suisse_fedactprotcltprop_entof [dostęp: 30.09.2018].

Prado w Madrycie do azylów zlokalizowanych pierwotnie na terytorium Hiszpanii (Walencja, Barcelona, Figures), a następnie w 1939 r. do Szwajcarii na podstawie umowy między hiszpańskim rządem a międzynarodowym komitetem stworzonym specjalnie w tym celu, koordynowanym przez Ligę Narodów. Rząd nakazał transfer dzieł sztuki z Muzeum Prado do Walencji 5 listopada 1936 r. Całość operacji objęła 22 transporty, które zgromadziły 391 obrazów, 181 rysunków Goi oraz skarb Dauphina. Jednak w trakcie transportu dzieł z Walencji do Barcelony w marcu 1938 r. zniszczone zostały dwa płótna Goi: *Trzeci maja 1808 lub Rozstrzeliwanie na wzgórzu księcia Pío (Los fusilamientos de la Moncloa)* oraz *Drugi maja 1808 lub Bitwa przeciwko Mamelukesowi (El 2 de mayo de 1808 en Madrid o „La lucha con los mamelucos”)*. Po opuszczeniu terytorium Hiszpanii opiekę nad kolekcją objął International Committee for the Rescue of Spanish Art Treasures i ewakuował ją do siedziby Ligii Narodów w Genewie, gdzie obiekty przybyły 14 lutego 1939 r. Dzień przed zakończeniem wojny domowej w Hiszpanii, 30 maja 1939 r., Liga Narodów dokonała zwrotu kolekcji rządowi, który wcześniej zezwolił Muzeum Sztuki i Historii w Genewie na zorganizowanie w lipcu i sierpniu tego roku wystawy prezentującej należące do kolekcji Muzeum Prado prace takich artystów, jak: Velázquez, Goya, El Greco, Tycjan, Bosch, Dürer i innych. 5 września, niemal tydzień po wybuchu II wojny światowej, dzieła zostały wywiezione z Genewy, by powrócić do Muzeum Prado w Madrycie⁹.

Także czasy wojny przyniosły rozliczne działania nakierowane na zabezpieczanie i ratowanie zabytków. Wystarczy wspomnieć wydarzenia, dzięki którym na kartach historii zapisała się grupa osób świata sztuki i kultury z 13 krajów, znana jako The Monuments Men¹⁰, która zaangażowała się w ratowanie zabytków ze strefy konfliktu. Między 1940 a 1945 r. przewieziono z włoskich muzeów, szczególnie z Wenecji, setki obiektów do *safe havens* w Rocca Ubaldinesca i Sassocorvaro¹¹.

Nie sięgając jednak tak daleko pamięcią, można wskazać wydarzenia z 2000 r., gdy na mocy umowy zawartej między UNESCO i szwajcarską fundacją Biblioteki Afgańskiej powstało Afganistan Museum in Exile¹², które po otwarciu 7 października stało się schronieniem dla zdeponowanych w 1999 r. ponad 1400 zabytkowych obiektów pochodzących z dotkniętego konfliktem zbrojnym Afganistanu. Podsta-

⁹ E. Quintana, *The Restoration of the 2nd and 3rd of May*, <https://www.museodelprado.es/en/learn/research/studies-and-restorations/resource/the-restoration-of-the-2nd-and-3rd-of-may/19cdd154-67be-4dbd-a5cd-a071d426e54c> [dostęp: 15.10.2018] oraz E. Karlsgodt, *Defending National Treasures: French Art and Heritage Under Vichy*, Stanford University Press, Stanford 2011, s. 39.

¹⁰ Pełna lista nazwisk – zob. <https://www.monumentsmenfoundation.org/the-heroes/the-monuments-men> [dostęp: 15.10.2018].

¹¹ Zob. dossier przygotowane dla Prezydenta Francji na okoliczność konferencji w Abu Dhabi 2-3 grudnia 2016: *Visit by The President of The French Republic to Abu Dhabi, United Arab Emirates, Friday 2 and Saturday 3 December 2016*, https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/16-3362-2_12_dossier_de_presse_abou_dabi_v5_2__ang_cle0954aa.pdf [dostęp: 15.10.2018].

¹² Zob. *Museum-in-Exile: Swiss Foundation safeguards over 1,400 Afghan artefacts*, <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/museums/museum-projects/archive/museum-in-exile-swiss-foundation-safeguards-over-1400-afghan-artefacts/> [dostęp: 12.09.2017].

wowym zadaniem fundacji było zabezpieczyć i następnie zwrócić kolekcję do Muzeum Narodowego Afganistanu w Kabulu, co nastąpiło w 2006 r. przy wsparciu UNESCO. Wydarzeniom towarzyszyła licznie odwiedzana wystawa.

Także polskie zabytki musiały przebyć długą drogę, by uciec przed groźącym im w kraju zniszczeniem lub zagrabieniem podczas II wojny światowej, a następnie wrócić do ojczyzny. To pochodzące z Wawelu arras, które już raz, w listopadzie 1795 r., zostały zrabowane na rozkaz cara i wywiezione do Petersburga. Ich rewin dykację rozpoczęto w 1921 r., a ostatni transport przyjechał do Warszawy 5 kwietnia 1928 r. Drugi raz arras opuścił Wawel 3 września 1939 r. Choć przed II wojną światową zdecydowano, by w razie napaści na Polskę wywieźć najcenniejsze zbiory, ich ewakuacja była dość dramatyczna. Kolekcja dotarła do Kanady 12 lipca 1940 r. po przemierzeniu Rumunii, Francji i Wielkiej Brytanii. Kanadyjski rząd zapewnił arrasom bezpieczny i odpowiedni azyl w magazynie w Ottawie, jednak ze względu na obawy przed żądaniem zwrotu przez nowy, komunistyczny rząd Polski Ludowej, wielokrotnie zmieniano ich lokalizację w tajemnicy. Rząd Rzeczypospolitej na uchodźstwie skutecznie uniemożliwiał powrót arrasów do znajdującej się pod wpływami Związku Radzieckiego Polski, w czym dopomógł antykomunista, premier prowincji Quebec, Maurice Duplessis, który umieścił je w podległym mu Muzeum w Quebecu i zatrzymał do śmierci Stalina. Dopiero rok 1959 przyniósł odpowiedź na zabiegi strony Polskiej i 31 grudnia 1960 r. polska delegacja pod przewodnictwem prof. Jerzego Szablowskiego, dyrektora Państwowych Zbiorów Sztuki na Wawelu, podpisała dokument odbioru arrasów, które przytyły do Gdyni 16 stycznia 1961 r.¹³, 7806 dni po opuszczeniu naszej ojczyzny.

Przykład polski, podobnie jak i zagraniczne przykłady zabezpieczania zabytków, pokazuje, że realizacja koncepcji *save haven* wymaga wsparcia teoretycznego w postaci wypracowanej instytucji prawnej oraz sprawnej praktyki muzealnej. Tylko wtedy zabezpieczanie będzie efektywne, wpisujące się w misję muzeów i galerii, a kuratorzy sprawią, że obiekty nie będą kurzyć się w magazynach, tylko „przemówią” do tych, którzy bez zaistniałej sytuacji nie mieliby szans ich zobaczyć.

Działania międzynarodowych organizacji rządowych w zakresie kształtowania *safe haven*

Na początku 2017 r. na stronach internetowych UNESCO pojawił się *Wojskowy podręcznik ochrony dóbr kultury (Protection of Cultural Property: Military Manual¹⁴)*. Ten bardzo praktyczny dokument, przygotowany przez międzynarodowy zespół

¹³ Zob. więcej M. Hennel-Bernasikowa, *Dzieje arrasów króla Zygmunta Augusta*, Zamek Królewski na Wawelu, Kraków 2011 oraz B. Grzełowski, *Dyplomacja i arras Wokół powrotu zbiorów wawelskich do Polski 1945-1961*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2016.

¹⁴ Zob. R. O’Keefe, C. Péron, T. Musayev, G. Ferrari, *Protection of Cultural Property Military Manual*, <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002466/246633e.pdf> [dostęp: 13.10.2018].

ekspertów, ma za zadanie w formie instrukcji skierowanych do wojskowych służyć implementacji przepisów o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego. Został on zaprezentowany na specjalnej konferencji UNESCO w Paryżu 6 grudnia 2016 r. Dokument pokazuje, że zagrożenia, na jakie narażone są zabytki, to rzeczywistość, której choć nie doświadczamy, dzieje się teraz. Kolejne prace podejmowane przez różnorodne podmioty na arenie międzynarodowej są dowodem na to, że sytuacja prawna zabytków wobec konfliktów zbrojnych nadal wymaga doregulowania, a wydarzenia, których jesteśmy świadkami, i metody, z których się korzysta, są bezprecedensowe.

ONZ i UNESCO zdają się mówić jednym głosem o zagrożeniach i podejmują wspólne działania. Należy do nich m.in. kampania #Unite4Heritage¹⁵, która jako międzynarodowy ruch ma zwracać uwagę jak największej liczbie osób na ochronę dziedzictwa kulturowego i różnorodności kulturowej.

Wobec realnych zagrożeń związanych z konfliktami zbrojnymi, poszukując uregulowań prawnych zupełnie nowej formy ochrony, której przykłady realizacji w praktyce wskazałem wyżej, należy sięgnąć do źródeł międzynarodowego prawa humanitarnego, przede wszystkim do konwencji haskiej z 1954 r.¹⁶, która w art. 8 ustanawia w ramach narzędzi ochrony specjalnej – schrony przeznaczone do przechowywania dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego. Charakterystyka obiektów przeznaczonych do realizacji tych zadań ograniczona jest zaledwie do wskazania, że nie mogą być użytkowane w celach wojskowych i mają mieć określone położenie geolokalizacyjne. Jednak koncepcja stworzenia instytucji, która przysłuży się zabezpieczeniu zabytków znajdujących się w rejonach dotkniętych wojną, atakami terroru lub katastrofami naturalnymi poprzez stworzenie specjalnej przestrzeni, zarówno prawnej, jak i fizycznej, powstała jeszcze przed dramatycznymi wydarzeniami ostatnich lat. Doświadczenia dwóch wojen światowych uwarściły społeczność międzynarodową na te problemy. Konwencja haska i inne zostały uzupełnione i rozszerzone poprzez odpowiednie protokoły, które jako akty prawa humanitarnego wzmocniły międzynarodowe prawo zwyczajowe i postanowienia konwencji. Były to m.in. Protokoły dodatkowe do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r.: dotyczące ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół I¹⁷) oraz dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych kon-

¹⁵ Zob. więcej <http://www.unite4heritage.org/en/unite4heritage-celebrating-safeguarding-cultural-heritage> [dostęp: 13.03.2018] oraz <https://twitter.com/Unite4Heritage> [dostęp: 26.10.2018].

¹⁶ Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokołem o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 r., Dz. U. z 1957 r. Nr 46, poz. 212, załącznik, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19570460212/O/D19570212.pdf> [dostęp: 26.10.2018].

¹⁷ I Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, Genewa, 8 czerwca 1977 r., Dz. U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175, załącznik, http://www.pck.org.pl/pliki/konwencje/i_pd.pdf [dostęp: 26.10.2018].

fliktów zbrojnych (Protokół II¹⁸), sporządzone w Genewie dnia 8 czerwca 1977 r., oraz przede wszystkim Drugi protokół do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisanej w Hadze dnia 14 maja 1954 r., sporządzony w Hadze dnia 26 marca 1999 r.¹⁹ Co istotne z perspektywy zastosowania instytucji *safe haven*, Drugi protokół wprowadza obowiązek zabezpieczenia dóbr kulturalnych wwiezionych na swoje terytorium, pochodzących bezpośrednio lub pośrednio z terytorium okupowanego oraz ich zwrotu po zakończeniu działań wojennych. Natomiast w czasie pokoju wskazuje za właściwe podjęcie działań mających na celu przygotowanie do usunięcia ruchomych dóbr kultury lub zapewnienia im odpowiedniej ochrony na miejscu oraz wyznaczenie kompetentnych władz odpowiedzialnych za ich zabezpieczenie na wypadek zagrożenia (art. 5 Drugiego protokołu). Wspomniane wyżej usunięcie stanowi bezpośrednią realizację założeń idei *safe haven*.

Zdecydowane kroki zostały powzięte przez społeczność międzynarodową 3 grudnia 2016 r., podczas konferencji w Abu Zabi odbywającej się pod patronatem UNESCO, na którą zaproszono przedstawicieli 51 państw. Jej podstawowym celem, który został osiągnięty, było przyjęcie deklaracji²⁰ politycznej, podkreślającej wagę problemu oraz konieczność podjęcia konkretnych działań mających na celu zmobilizowanie społeczności międzynarodowej i stworzenie nowej dynamiki ochrony zagrożonych dóbr kultury na podstawie wspólnych wartości, dialogu i kolektywnego działania. Deklaracja w swojej treści zakłada m.in. stworzenie międzynarodowej sieci *safe havens*, azylów przeznaczonych do czasowego zabezpieczania zabytków zagrożonych konfliktami zbrojnymi lub aktami terroru w pierwszej kolejności na terenie kraju dotkniętego niebezpieczeństwem. Jeśli ich zabezpieczenie nie jest możliwe na poziomie narodowym, próbuje się tego dokonać w kraju sąsiadującym lub ostatecznie w innym dowolnym kraju. Przyjęcie zabytku następuje na żądanie zainteresowanego rządu, w zgodzie z prawem międzynarodowym, przy uwzględnieniu regionalnej specyfiki oraz charakteru zabytku, który ma zostać zabezpieczony. Odczytuję to jako krok naprzód w zakresie przyjęcia odpowiedzialności przez państwa zgodnie z doktryną *responsibility to protect*, jednak niewiele państw ma regulacje umożliwiające praktyczne przyjęcie zabytku w formie *safe haven*.

¹⁸ II Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych, Genewa, 8 czerwca 1977 r., Dz. U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175, załącznik, http://www.pck.org.pl/pliki/konwencje/ii_pd.pdf [dostęp: 26.10.2018].

¹⁹ Drugi protokół do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisanej w Hadze dnia 14 maja 1954 r., sporządzony w Hadze dnia 26 marca 1999 r., Dz. U. z 2012 r., poz. 248, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20120000248/O/D20120248.pdf> [dostęp: 26.10.2018].

²⁰ Abu Dhabi Declaration on heritage at risk in the context of armed conflicts, written on 9 December 2016, <https://www.icomos.org/en/get-involved/inform-us/401-english-categories/what-we-do/heritage-at-risk/8262-icomos-adopts-the-abu-dhabi-declaration-on-heritage-at-risk-in-the-context-of-armed-conflicts> [dostęp: 30.12.2017].

Doktryna *responsibility to protect* została przedstawiona w paragrafach 138-140 rezolucji 60/1 Zgromadzenia Narodowego ONZ na Światowym Szczycie 16 września 2015 r.²¹ i zakłada obowiązek państw-stron do ochrony społeczności przed zbrodniami ludobójstwa, konfliktami zbrojnymi, czystkami etnicznymi i zbrodniami przeciwko ludzkości. Wobec narastającego konfliktu na terenie takich państwa jak Syria czy Irak oraz zarejestrowania nowego typu zbrodni przeciwko ludzkości – czystki kulturowej, jaka realizowana jest na tych terenach, Komitet UNESCO do spraw Ochrony Dóbr Kultury w razie Konfliktu Zbrojnego zainicjował w listopadzie 2015 r. spotkanie eksperckie na temat możliwości zaimplementowania doktryny *responsibility to protect* do ochrony dziedzictwa kulturowego w konfliktach zbrojnych. Jednym z narzędzi szeroko dyskutowanym na spotkaniu była instytucja *safe haven*. Wskazano znaczącą rolę UNESCO w zakresie ustanawiania i utrzymywania tego typu azylów, jednocześnie dostrzeżono kluczowy dla funkcjonowania tych instytucji aspekt ochronny, który wiąże się ze współpracą między poszczególnymi państwami, jednak ze względu na ryzyko, szczególnie wiążące się z możliwością odmowy zwrotu obiektu przez państwo przyjmujące, zdecydowano, by opracowanie zbiorów pewnych reguł i wskazówek odłożyć na przyszłość²². Wśród przykładów zaprezentowano m.in. omawianą w dalszej części niniejszego opracowania regulację szwajcarską. Owocem spotkania był zbiór zaleceń przekazanych do dalszego opracowania i wdrożenia przez UNESCO.

Efektem prac Komitetu UNESCO do spraw Ochrony Dóbr Kultury w razie Konfliktu Zbrojnego i deklaracji z Abu Zabi stało się podjęcie 24 marca 2017 r. przez Radę Bezpieczeństwa ONZ historycznej, bo pierwszej dotyczącej ochrony dziedzictwa kulturowego, rezolucji nr 2347 (2017)²³, której intencją jest podkreślenie roli ONZ i jego instytucji, w szczególności UNESCO, dla zabezpieczania zagrożonych zabytków oraz realizacja celów i założeń deklaracji z Abu Zabi. O potrzebie wsparcia ze strony ONZ mówiło wielu przedstawicieli rządów i organizacji międzynarodowych, także jeden z przewodniczących Rady Bezpieczeństwa z 2016 r., Elbio Roselli z Urugwaju. Wskazał on, że ustanowienie „kulturowych azylów” powinno odpowiadać potrzebom państw, a pierwszeństwo należy przyznać zachowaniu dóbr kultury w przypadku konfliktów. „Konieczna jest ścisła współpraca

²¹ Resolution 60/1 adopted by the General Assembly on 16 September 2005, World Summit Outcome, UN Doc. A/RES/60/1, http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_60_1.pdf [dostęp: 17.10.2018].

²² Zob. całość raportu ze spotkania: UNESCO, Expert Meeting on the 'Responsibility to Protect' as Applied to the Protection of Cultural Heritage in Armed Conflict (Paris, 26-27 November 2015), Final Report, <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/R2P-FinalReport-EN.pdf> [dostęp: 17.10.2018].

²³ Resolution 2347 (2017) adopted by the Security Council at its 7907th meeting, on 24 March 2017, Doc. UN S/RES/2347 (2017), [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2347\(2017\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2347(2017)) [dostęp: 30.09.2018].

między *safe haven* a krajem pochodzenia, a także plan transportu dóbr, przede wszystkim – z powrotem do kraju, a dzięki poszanowaniu i ochronie dziedzictwa kulturowego możliwe jest podtrzymywanie przez ludzkość pokoju pomiędzy narodami”²⁴ – podkreślił.

W treści rezolucji nr 2347 (2017) użyto czasownika *encourage*, który można przetłumaczyć jako „zachęcać, namawiać”. Pokazuje to moc sprawczą zarówno deklaracji, jak i samej rezolucji. Debata na poziomie międzynarodowym trwa, ale wobec problemu, który jest tak aktualny, konieczne są realne działania podejmowane przez poszczególne państwa i konkretne podmioty, dlatego kluczowa jest zmiana optyki. Choć problemy są globalne, działania podejmowane powinny być lokalnie.

Rada Bezpieczeństwa ONZ 17 listopada 2017 r. zaprezentowała raport Sekretarza ONZ dotyczący implementacji rezolucji 2347 (2017)²⁵. Mimo że od jej uchwalenia nie minęło dużo czasu, pewne działania zostały podjęte przez społeczność międzynarodową. Warto jednak dostrzec, że jedyny fragment treści raportu dotyczący *safe haven* zaledwie lakonicznie wspomina o fakcie zaimplementowania przez Francję podstawowych zasad umożliwiających przyjmowanie przez nią zabytków pochodzących z terenów dotkniętych konfliktami zbrojnymi.

Nieco więcej informacji zawarto w *Action Plan*, będącym częścią raportu Blue Shield dotyczącego sytuacji zagrożenia dóbr kultury poprzez konflikty zbrojne oraz okupację, przedstawionego na XII spotkaniu w siedzibie UNESCO 29 i 30 listopada 2017 r.²⁶ Powstał on przy udziale Komitetu UNESCO do spraw Ochrony Dóbr Kultury w razie Konflikty Zbrojnego, Blue Shield oraz ICOM.

Nie tylko działania na rzecz stworzenia sprawnie funkcjonującej sieci muzeów zaangażowanych w realizację koncepcji *safe haven*, ale także wyraźny sprzeciw społeczności międzynarodowej wobec częstych zjawisk kradzieży, nielegalnego obrotu, fałszowania i umyślnego niszczenia zabytków mogą efektywnie wpływać na wzmożoną ochronę dziedzictwa kulturowego. Zdecydowanym krokiem w tym kierunku, jest przyjęta 3 maja 2017 r. przez Komitet Ministrów Rady Europy Konwencja o przestępstwach przeciwko dobrom kultury (konwencja z Nikozji)²⁷. Konwencja jest aktualnie jedynym aktem prawa międzynarodowego, który w sposób

²⁴ Zob. wraz z innymi wypowiedziami: Security Council, 7907th Meeting, 24 March 2017, New York, Doc. UN S/PV.7907, w szczególności s. 14, https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_pv_7907.pdf [dostęp: 26.10.2018], tłum. własne.

²⁵ Report of the Secretary-General on the implementation of Security Council resolution 2347 (2017), UN Doc. S/2017/969, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2017/969 [dostęp: 18.10.2018].

²⁶ Zob. Report on the Blue Shield on the situations where cultural property is at risk in the context of an armed conflict, including occupation, twelfth meeting, UNESCO Headquarters, 29-30 November 2017, C54/17/12.COM/6, <http://unesdoc.unesco.org/images/0026/002601/260141E.pdf> [dostęp: 18.10.2018].

²⁷ Council of Europe Convention on Offences relating to Cultural Property Nicosia, 19.05.2017, CETS No. 221, <https://rm.coe.int/1680710435> [dostęp: 13.10.2018].

szczegółowy penalizuje nielegalny obrót dobrami kultury, określając odpowiedni katalog przestępstw.

Oddziaływanie konwencji na wszystkie poziomy rynku jest znaczące. Dotyczy działań podmiotów dokonujących rabunku zabytkowych obiektów, ich wprowadzania na rynek oraz znajdujących się na samym końcu – sprzedawców i kupujących. To holistyczne ujęcie ma znacząco wpływać na poprawę efektywności działań odpowiednich organów, których zadaniem jest śledzenie „czarnego rynku”, a ponadto chronić w odpowiedni sposób te podmioty, które działają w sposób legalny i cierpią ze względu na nielegalną konkurencję. Wymaga to od stron konwencji wzmożonej działalności, polegającej na wymianie informacji i współpracy (art. 19 konwencji), oraz sprawnej analizy nieprzejrzystego rynku sztuki. Oprócz nielegalnego przywozu i wywozu dóbr kultury, ich paserstwa oraz bezprawnego wprowadzania do obrotu, penalizacji podlega także prowadzenie wykopalisk archeologicznych bez zezwolenia, fałszerstwo dokumentów, a także umyślne niszczenie lub zniszczenie dóbr kultury. Ponadto, celem zabezpieczenia interesów legalnych właścicieli oraz nabywców zabytków, a także efektywnego wykorzystania takiej instytucji jak *safe haven*, treść konwencji (m.in. art. 7(2) konwencji) zakłada obowiązek weryfikowania, czy w sytuacji przetransportowania dobra kultury z terytorium jednego państwa do drugiego owo przeniesienie nastąpiło w sposób definitywny i zgodny z prawem. Takie rozwiązania mogą skutecznie zmniejszyć ryzyko „legalizowania” przez mające autorytet instytucje przyjmujące obiektów kwalifikowanych jako *blood antiquities*. Szereg obowiązków w zakresie środków stosowanych na poziomie narodowym wskazuje art. 20 konwencji. Wśród tych dotyczących muzeów, które stają się posiadaczami dóbr kultury, można wskazać te, które przewidują konieczność podjęcia działań legislacyjnych wprowadzających mechanizmy kontroli pochodzenia przyjmowanych obiektów oraz systemu odpowiednich szkoleń dla przedstawicieli instytucji.

Działania międzynarodowych organizacji pozarządowych – International Law Association oraz Association of Art Museum Director

Formę, w jakiej mogą funkcjonować *safe havens* oraz pozostałe zagadnienia zbliżone do modelowej regulacji tej instytucji, ukazują dwa dokumenty będące efektem pracy dwóch organizacji międzynarodowych – International Law Association (ILA) i Association of Art Museum Directors (AAMD). Poruszają one większość teoretycznych i praktycznych aspektów funkcjonowania *safe haven*.

W 2006 r. na 72. Konferencji International Law Association przedstawiono agendę, której pierwsza część zakładała przeanalizowanie i przestudiowanie koncepcji *safe haven* – instytucji, która miała stanowić tymczasowy depozyt dóbr kultury ocalonych z terytoriów konfliktów zbrojnych oraz od innych poważnych zagrożeń. Efektem tej pracy stał się raport przyjęty podczas 73. Konferen-

cji w Rio de Janeiro w 2008 r.²⁸ Powstały dokument stanowi zespół wskazówek o bardzo ogólnym charakterze, dotyczących podstawowych praw i obowiązków zarówno po stronie podmiotu oddającego, jak i przyjmującego obiekt do *safe haven*. Raportowi towarzyszy wzór stosownej umowy, przy czym, wobec poziomu ogólności raportu, jednym z podstawowych założeń, które zostały przyjęte, jest metazasada zachowania autonomii każdej ze stron oraz szczególny obowiązek uszanowania praw i tradycji miejsca pochodzenia zabytku.

Bezpośrednią reakcją na niepokojące wydarzenia, które miały miejsce w ostatnich latach, stały się także działania innej międzynarodowej organizacji – Association of Art Museum Directors, zrzeszającej 242 członków²⁹ z Kanady, Meksyku i Stanów Zjednoczonych. AAMD przyjęła Protokoły na rzecz ochrony w formie *safe haven* dzieł o znaczeniu kulturowym pochodzących z krajów dotkniętych kryzysem³⁰. Stanowią one rozbudowanie koncepcji wyrażonej w raporcie ILA oraz realizację jednego z podstawowych założeń Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego z 1954 r., które zakłada, że „szkody wyrządzone dobrom kulturalnym, do jakiegokolwiek należałyby one narodu, stanowią uszczerbek w dziedzictwie kulturalnym całej ludzkości, gdyż każdy naród ma swój udział w kształtowaniu kultury światowej”³¹. Hołdując tej zasadzie, AAMD pragnie uniwersalizować zasady, na podstawie których muzea przyjmować będą zabytki w formie *safe haven*³².

O konieczności wykorzystania tego typu instytucji, znanej z raportu ILA, AAMD sygnalizowało w 2014 r., dostrzegając ryzyko, jakie wiąże się z działalnością Państwa Islamskiego³³. Nie tylko realne zagrożenie zniszczenia, ale także liczne grabieże, które zasilają finansowo budżet ISIS, stały się powodem do wzmożonej dyskusji środowiska. Choć protokoły AAMD nie stanowią wiążącego prawa, organizacja, w ramach realizacji swojej misji, pragnie podobnie jak ILA popularyzować je także w innych państwach. Celem jest stworzenie sieci instytucji, które wobec niemożliwości niesienia pomocy przez kraje leżące geograficznie najbliżej tych dotkniętych kryzysem będą w stanie zabezpieczyć zagrożone zabytki i zwrócić je,

²⁸ Zob. projekt raportu z 73. Konferencji ILA w Rio de Janeiro (2008 r.): Report of the Seventy-third Conference, held in Rio de Janeiro, Brazil, 17-21 August 2008, The International Law Association, <https://heonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.ilarc/ilarc0073&div=1&src=home> [dostęp: 23.10.2018].

²⁹ Pełna lista członków: <https://www.aamd.org/our-members/members> [dostęp: 4.10.2018].

³⁰ AAMD Protocols for Safe Havens for Works of Cultural Significance from Countries in Crisis, <https://www.aamd.org/document/aamd-protocols-for-safe-havens-for-works-of-cultural-significance-from-countries-in-crisis> [dostęp: 4.10.2018].

³¹ Preambuła konwencji haskiej.

³² Zob. komunikat Association of Art Museum Directors w związku z opublikowaniem protokołów: *AAMD Issues Protocols to Protect Works of Cultural Significance in Danger of Damage or Destruction*, New York, 1.10.2015, <https://www.aamd.org/for-the-media/press-release/aamd-issues-protocols-to-protect-works-of-cultural-significance-in> [dostęp: 8.10.2017].

³³ Zob. więcej: D. D'Arcy, *Isil Holds Heritage to Ransom to Fund Fighters, US Expert Warns*, „The Art Newspaper”, 2 July 2015.

gdy zagrożenie minie. Sytuację tę dostrzegają autorzy protokołów w ich preambule, zaznaczając, że priorytetem jest ochrona i wsparcie profesjonalistów *in situ*, w szczególności ze względu na fakt, że wiele zabytków stanowi materiał niezwykle wrażliwy i często nietatwy w transporcie. Gdy nie jest to możliwe, tworzenie *safe havens* w placówkach muzealnych w krajach sąsiednich lub innych częściach świata jest najodpowiedniejszym sposobem uchronienia zabytków przed grożącym im uszkodzeniem, zniszczeniem lub grabieżom. Ochrona jest odpowiedzialnością wszystkich, a w szczególności tych instytucji, które powstały w celu zabezpieczania, badania i udostępniania dziedzictwa, czyli muzeów. Choć to muzea krajów sąsiadujących z regionami, w których mają miejsce zagrożenia, wydają się najbardziej właściwe do przyjęcia zabytków na uchodźstwie, to często ze względów politycznych, środowiskowych czy społecznych odpowiednie zabezpieczenie jest niepożądane lub niemożliwe ze względu na szczególną opiekę, której zabytki wymagają, a której muzea krajów sąsiednich nie mogą zapewnić. To szansa na zaangażowanie społeczności międzynarodowej, do której AAMD zachęca.

Umieszczanie zabytków zagrożonych uszkodzeniem lub zniszczeniem w muzeach z dala od terenów dotkniętych kryzysem zapewnia, że będą one zachowane, zabezpieczone i otoczone profesjonalną opieką aż do ich zwrotu. Korzystanie z *safe haven* przynosi liczne korzyści. Nie tylko stanowi ratunek dla zagrożonych zabytków, ale także eliminuje te obiekty z rynku dzieł sztuki, zarówno legalnego, jak i nielegalnego, a poprzez ich udostępnianie i naukowe opracowywanie stanowi szansę kontaktu obiektów z odbiorcami, którzy w normalnych okolicznościach nie dotarliby na miejsce ich stałej ekspozycji.

Protokoły stanowią, że podmiotami, które mogą zdeponować zagrożone zabytki, są muzea oraz inne instytucje państwowe z doświadczonych zagrożeniami terenów, które te zabytki posiadają lub są ich właścicielami, a także podmioty prywatne i osoby prawne, które znajdują się na terenach zagrożonych lub posiadają obiekty stamtąd pochodzące. Depozytariuszami mogą być też organy administracji publicznej Stanów Zjednoczonych (ze względu na narodowość członków AAMD), które przechwycą zabytki pochodzące z narażonych terenów na granicy Stanów Zjednoczonych lub już na terenie USA. Muzea, które zaakceptują wniosek o udzielenie *safe haven* i przyjmą zabytki, są zobowiązane do zachowania należytej ostrożności, tak by uszanować i nie naruszyć praw właścicieli zabytków, ponieważ może to leżeć u podstaw wniosku o zwrot obiektu oraz negatywnie wpłynąć na reputację muzeum lub sprawić, że muzeum zostanie nieopatrzenie zaangażowane w działalność bezprawną lub nieetyczną. Dlatego każdorazowo wniosek o udzielenie *safe haven* i stosowna umowa powinny w miarę możliwości zostać udokumentowane przed transferem obiektów. Również przed akceptacją przyjęcia „zabytku na uchodźstwie” protokoły wskazują, że muzeum przyjmujące powinno zweryfikować, czy rodzimy porządek prawny zawiera regulacje, które będą chronić przyjęty obiekt przed zajęciem, zatrzymaniem lub egzekucją oraz chronić muzeum przed innymi skargami osób trzecich. Konieczne jest także, w miarę możliwości, ówczes-

ne dokonanie inwentaryzacji i udokumentowanie stanu zabytku. Stosowną dokumentację należy przygotować także po przetransportowaniu obiektu do miejsca jego przechowywania. Obiekty powinny być przeniesione do możliwie najbliższego położonego muzeum z pomocą najbezpieczniejszych i najpewniejszych środków transportu w obecności przedstawiciela podmiotu wysyłającego. Koszty ponosi wysyłający, o ile strony umowy nie postanowiły inaczej. W pewnych przypadkach muzeum może finansować transport obiektów, a koszty te zostaną zwrócone.

Zabytki oddane do *safe haven* powinny być przechowywane we właściwych warunkach, zgodnie z wymogami zabezpieczeń, jakie w kraju przechowywania odnoszą się do podobnych obiektów w kolekcjach muzeów, które oferują przechowanie. Muzeum może, ale nie jest zobowiązane do podjęcia działań nakierowanych na zastosowanie szczególnych zabezpieczeń ponad te wymagane obowiązującymi aktami prawnymi (np. tworzenie specjalnych pomieszczeń magazynowych).

W zakresie konserwacji i restauracji zabytków przekazanych do *safe haven*, w razie konieczności podjęcia prac, które mają na celu zabezpieczenie i zachowanie ich zabytkowej materii, osoby posiadające stosowne uprawnienia oraz warsztat powinny podjąć się odpowiednich działań. Konserwacja powinna zostać podjęta jedynie za zgodą składającego, poza sytuacjami niecierpiącymi zwłoki. Prace powinny być wykonywane z najwyższą starannością, właściwą pracom wykonywanym przy obiektach będących własnością muzeum przyjmującego. W wyjątkowych sytuacjach, gdy integralność zabytku jest zagrożona lub wobec wcześniejszej autoryzacji, prace konserwatorskie mogą być wykonane bez zgody składającego, jednak tylko w zakresie pozwalającym zabezpieczyć obiekt. Wszelkie prace konserwatorskie powinny być udokumentowane, a składający powinien być o nich jak najszybciej poinformowany.

Zabytki przekazane do *safe haven* powinny być traktowane jak depozyty, stosownie zinwentaryzowane i zdigitalizowane oraz, jeśli jest to możliwe, opatrzone odpowiednim raportem, który określa ewentualne nagłe potrzeby konserwatorskie. Kopia karty inwentarzowej wraz z dokumentacją, zdjęciami oraz ewentualnym raportem i uzasadnieniem odnośnie do potrzeb przeprowadzenia prac konserwatorskich powinny być jak najszybciej przekazane podmiotowi składającemu. Muzeum, które oferuje możliwość przyjęcia zabytków w ramach *safe haven*, powinno opublikować zarówno na swojej stronie internetowej, jak i w rejestrze prowadzonym przez AAMD oraz innych właściwych stronach internetowych informacje dotyczące przyjętych obiektów. W protokołach AAMD zapowiada stworzenie odpowiedniego rejestru obiektów przekazanych do *safe haven*, tak by pomóc w ich identyfikacji. Jednak dotychczas rejestr nie przybrał jeszcze formy umożliwiającej jego upublicznienie, co wynika z informacji zamieszczonych przez AAMD na swojej stronie internetowej³⁴. Muzea powinny udostępniać do celów naukowych przyjęte

³⁴ Zob. *Safe Haven Objects*, <https://www.aamd.org/object-registry/safe-haven-objects/more-info> [dostęp: 7.10.2018].

zabytki w takim samym stopniu, jak udostępniają te należące do własnej kolekcji, szanując jednocześnie zalecenia składającego lub właściciela.

Jeśli jest to właściwe, za zgodą podmiotu składającego zabytki mogą być prezentowane na ekspozycji, a wszystkie informacje ich dotyczące – dostępne publicznie, w miarę możliwości wraz z edukacyjnymi materiałami dotyczącymi ochrony dziedzictwa kulturowego. Realizowanie celów edukacyjnych może się odbywać także poprzez specjalne programy edukacyjne, które mają na celu rozpowszechnianie informacji dotyczących zagrożeń, jakie dla zabytków niosą terroryzm, konflikty zbrojne, grabieże, katastrofy naturalne, i negatywnych konsekwencji, jakie mogą wiązać się z nabyciem obiektów o nieokreślonej proveniencji, pochodzących z obszarów dotkniętych zagrożeniami.

Ostatnie postanowienia protokołów dotyczą zwrotu „zabytków na uchodźstwie”. Moment ich zwrotu uzależniony jest od okoliczności, jakie zachodzą w kraju, z którego zostały wywiezione. Powrót powinien nastąpić w miarę możliwości jak najszybciej po ustaniu przyczyny, która była podstawą zdeponowania obiektów w *safe haven*. Sposób zwrotu może być określony i nastąpić na wniosek składającego, właściciela, organu administracji publicznej kraju, z którego zabytek wywieziono, lub organu administracji publicznej Stanów Zjednoczonych. Muzeum winno zachować ostrożność i zastosować odpowiednie akty prawne, w szczególności, jeśli mają miejsce ewentualne spory dotyczące własności zabytku. AAMD zaleca ze względu na różnorodność jurysdykcji, by muzea konsultowały się z odpowiednimi podmiotami zarówno przed przyjęciem, jak i zwrotem zabytku.

Oceniając protokoły AAMD, wskazać należy, że choć nie stanowią one dokumentu o randze aktu prawnego o charakterze międzynarodowym, to jako zespół zasad przez swoje zastosowanie mają szansę zuniwersalizować wsparcie, jakie muzea mogą oferować „zabytkom na uchodźstwie”, tworząc *safe haven*. Poziom ogólności postanowień zabezpiecza niezależność funkcjonowania poszczególnych muzeów, a ponieważ nie jest to akt prawny powszechnie obowiązujący, nie można oczekiwać od jego autorów szczególności spodziewanej po dokumentach mających charakter normatywny. *In plus* należy ocenić inicjatywę, jakiej podjęta się organizacja zrzeszająca dyrektorów muzeów zachodniej półkuli. W tym miejscu należy zadać sobie pytanie, czy i jak do tego problemu ustosunkowały się muzea europejskie.

Działania poszczególnych państw oraz Unii Europejskiej

Omawiany problem dzieli również nasz kontynent. Rynek sztuki w Europie jest dość rozbudowany, a na samym rynku brytyjskim ujawniono wiele obiektów pochodzących z zagrożonych rejonów. Choć problem nie jest tak kontrowersyjny i przytłaczający jak fale uchodźców i imigrantów, które napływają do państw europejskich od dłuższego czasu, uważam, że słuszne jest, by europejskie muzea włączyły się w inicjatywę *safe haven*. Temat na „starym kontynencie” podjął Jean-Luc Martinez,

dyrektor paryskiego Luwru, który przygotował 50-punktowy plan ochrony dziedzictwa w rejonach dotkniętych konfliktem³⁵ (opublikowany w listopadzie 2015 r., i przedstawiony na Konferencji Generalnej UNESCO 17 listopada 2015 r. [zaledwie 4 dni po tragicznych zamachach w Paryżu] oraz na spotkaniu stron konwencji haskiej z 1954 r. w siedzibie UNESCO 8 grudnia 2015 r.)³⁶. Martinez sugerował wtedy, by rekomendacje zostały zaadaptowane na poziomie narodowym i europejskim albo implementowane przez UNESCO lub Organizację Narodów Zjednoczonych. Opublikowany plan wpisuje się w działania, jakie Francja chce kontynuować celem zwalczania handlu zabytkami pochodzącymi z nielegalnego źródła. Dotyczy to także kontrowersyjnego tematu *freeportów*, które znajdują się m.in. w Genewie i Luksemburgu. Jednocześnie Martinez wywierał nacisk, by Francja ratyfikowała Drugi protokół do konwencji Haskiej z 1954 r. oraz Konwencję UNIDROIT z dnia 24 czerwca 1995 r. o skradzionych lub nielegalnie wywiezionych dobrach kultury³⁷.

Dostrzec należy również duży krok poczyniony przez Wielką Brytanię, która 12 września 2017 r. stała się państwem-stroną konwencji haskiej z 1954 r. oraz ratyfikowała oba protokoły. W konsekwencji nie tylko doszło do powstania funduszu na rzecz ochrony i odbudowy dziedzictwa kultury na terenach zagrożonych, ale również do przyjęcia postanowień konwencji, w tym przewidujących możliwość tworzenia *safe havens*³⁸.

Francja

W kontekście problemu omawianego w niniejszym opracowaniu można wskazać jedno z podstawowych założeń raportu, jakim jest przyjęcie przez Francję zabytków z terenów zagrożonych w formie *safe haven*. Między innymi do tych celów przeznaczony ma zostać specjalny budynek położony w Liévin, który oprócz swojej funkcji

³⁵ Zob. raport *Cinquante propositions françaises pour protéger le patrimoine de l'humanité*, Rapport sur la protection du patrimoine en situation de conflit armé, remis au Président de la République par Jean-Luc Martinez, Président-directeur du musée du Louvre, Novembre 2015, <http://www.culturecommunication.gouv.fr/Ressources/Rapports/Cinquante-propositions-francaises-pour-protoger-le-patrimoine-de-l-humanite> [dostęp: 8.10.2018].

³⁶ Zob. raport ze spotkania stron Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego z 1954 r. w siedzibie UNESCO 8 grudnia 2015 r.: *1954 Hague Convention for The Protection of Cultural Property in The Event of Armed Conflict, Eleventh Meeting of The High Contracting Parties, Final Report*, UNESCO Headquarters, Paris, 8 December 2015, <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002445/244586E.pdf> [dostęp: 8.10.2018]. Zob. także V. Noce, *France builds grand alliance to protect cultural heritage*, <http://lostart.org.ua/en/news/201.html> [dostęp: 8.10.2018].

³⁷ UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects, Rome, 24 June 1995, <https://www.unidroit.org/instruments/cultural-property/1995-convention> [dostęp: 25.10.2018].

³⁸ Zob. komunikat prasowy z 12 września 2017 r. Johna Glena – Ministra Sztuki, Dziedzictwa i Turystyki Wielkiej Brytanii: J. Glen, *Press release, Government ratifies Hague Convention on protecting cultural property*, 12.09.2017, <https://www.gov.uk/government/news/government-ratifies-hague-convention-on-protecting-cultural-property> [dostęp: 26.10.2018] oraz Cultural Property (Armed Conflicts) Act 2017, 2017 Chapter 6, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2017/6?view=plain> [dostęp: 26.10.2018].

centrum konserwacji będzie stanowił przestrzeń magazynową dla kolekcji Luwru i obiektów pochodzących z terenów zagrożonych³⁹. Ponadto dyrektor Luwru sugeruje stworzenie odpowiedniego funduszu, z którego środki przeznaczone będą na odbudowę Palmyry, oraz podjęcie prac archeologicznych na stanowisku w Mari. Dostrzegając problem nielegalnego obrotu obiektami pochodzącymi z zagrożonych terytoriów i udziału uzyskanych w ten sposób środków w finansowaniu działalności Państwa Islamskiego, Martinez w swoim raporcie proponuje stworzenie jednej europejskiej bazy danych obiektów zgrabionych i skradzionych, by współdziałając z Europejskim Centrum Monitorowania, zwalczać nielegalny obrót zabytkami wewnątrz Unii Europejskiej. Rozwiązaniem problemu mają być także działania oparte na szkoleniu osób pochodzenia irackiego i syryjskiego, zaangażowanych w ochronę dziedzictwa, tak by przenieść je do Iraku i Syrii, jak tylko tereny te będą bezpieczne. Takie działania są już podejmowane m.in. przez British Museum⁴⁰. Francuska przychylność dla *safe haven* sprawiła, że możliwe jest korzystanie z tej instytucji na podstawie ustawy LOI n° 2016-925 z 7 lipca 2016 r. w sprawie wolności tworzenia, architektury i dziedzictwa⁴¹ (przede wszystkim art. 56 L.111-11), co czyni Francję jednym z niewielu państw, które stworzyły prawne podstawy do stosowania tej formy ochrony zabytków, a także podjęły faktyczne kroki do stworzenia w tym celu obok przestrzeni prawnej, także tej o charakterze fizycznym.

Unia Europejska

Organy Unii Europejskiej również nie pozostały obojętne na los zabytków pochodzących z zagrożonych terenów i podjęły stosowne kroki. Poza wsparciem finansowym, wśród działań można wskazać decyzję Rady 2013/760/CFSP⁴² oraz rozporządzenie Rady (UE) nr 1332/2013⁴³ ograniczające import, transfer i eksport

³⁹ Zob. K. Willsher, *Louvre to offer shelter for world treasures rescued from war zones*, 1.11.2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/nov/01/louvre-safe-haven-world-treasures-rescued-war-zones-secure-facility-hollande> [dostęp: 23.10.2017] oraz G. Harris, *Louvre may safeguard artefacts from war-torn areas*, <https://web.archive.org/web/20161103131450/http://theartnewspaper.com/news/museums/louvre-may-safeguard-artefacts-from-war-torn-areas/> [dostęp: 23.11.2018].

⁴⁰ Zob. G. Harris, *Louvre's director draws up 50-point plan in response to Isis's destruction*, <http://web.archive.org/web/20151120125728/http://theartnewspaper.com/news/museums/161392/> [dostęp: 8.10.2018].

⁴¹ Loi n° 2016-925 du 7 juillet 2016 relative à la liberté de la création, à l'architecture et au patrimoine (1), JORF n°0158 du 8 juillet 2016, texte n° 1, <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000032854341&categorieLien=id> [dostęp: 30.09.2018].

⁴² Decyzja Rady 2013/760/WPZiB z dnia 13 grudnia 2013 r. zmieniająca decyzję 2013/255/WPZiB dotyczącą środków ograniczających skierowanych przeciwko Syrii, Dz. Urz. UE L 335/50 z 14.12.2013, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:335:0050:0051:PL:PDF> [dostęp: 8.10.2018].

⁴³ Zob. rozporządzenie Rady (UE) nr 1332/2013 z dnia 13 grudnia 2013 r. zmieniające rozporządzenie (UE) nr 36/2012 w sprawie środków ograniczających w związku z sytuacją w Syrii, Dz. Urz. UE L 335/3 z 14.12.2013, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1332&from=PL> [dostęp: 8.10.2018].

syryjskich zabytków i obiektów kulturalnego, naukowego, artystycznego dziedzictwa oraz rezolucję Parlamentu Europejskiego z dnia 30 kwietnia 2015 r. w sprawie niszczenia zabytków kultury przez ISIS/Daisz⁴⁴. Duże znaczenie odgrywać także będzie nowe rozporządzenie w sprawie importu dóbr kultury, którego podstawowym celem jest powstrzymanie nielegalnego handlu głównie zabytkami archeologicznymi na terytorium Unii Europejskiej⁴⁵. Choć we wskazanych dokumentach brakuje postanowień dotyczących stosowania instytucji *safe haven* dla zabytków pochodzących z rejonów zagrożonych, to w stosownym briefingu Parlamentu Europejskiego z marca 2016 r.⁴⁶ wśród głównych referencji wskazane jest opracowanie Jean-Luca Martineza.

Szwajcaria

Szwajcaria ma długą tradycję wspierania zagrożonego dziedzictwa kulturowego. Przykładami mogą być m.in. wspomniane zabezpieczanie kolekcji Muzeum Prado czy Afganistan Museum in Exile. Już w 2005 r. muzea Zurichu na podstawie stosownych aktów legislacyjnych⁴⁷ oferowały możliwość przechowania zabytków państw, których dobra kultury były zagrożone⁴⁸. Aktualnie jest to możliwe na podstawie Federal Act on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, Disaster or Emergency Situations (PCPA), legislacji z 20 czerwca 2014 r.⁴⁹ Ustawa zastąpiła swoją poprzedniczkę z 1966 r., która nie regulowała instytucji *safe haven*. W obecnej sytuacji szwajcarski system prawny, także ze względu na specyfikę tego kraju, który jest federacją, choć oddaje pewną swobodę swoim kantonom, wskazuje nadrzędną rolę rządu federalnego. Już sama definicja azylu wyrażona w akcie normatywnym zakłada, że jest to zabezpieczona przestrzeń ustanowiona i zarządzana przez ten rząd, zgodnie z wewnętrzną legislacją kantonu, w którym ma być

⁴⁴ Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 30 kwietnia 2015 r. w sprawie niszczenia zabytków kultury przez ISIS/Daisz (2015/2649(RSP)), Dz. Urz. UE C 346/09 z 21.09.2016, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52015IP0179&from=PL> [dostęp: 8.10.2018].

⁴⁵ Wniosek. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie przywozu dóbr kultury, COM(2017) 375 final, 2017/0158 (COD), https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:e1fd9ba7-67a8-11e7-b2f2-01aa75ed71a1.0014.02/DOC_1&format=PDF [dostęp: 26.10.2018].

⁴⁶ *Protection of cultural heritage in armed conflicts*, March 2016, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/579081/EPRS_BRI\(2016\)579081_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/579081/EPRS_BRI(2016)579081_EN.pdf) [dostęp: 8.10.2018].

⁴⁷ Zob. szczególnie Ordinance on the International Transfer of Cultural Property, 13.04.2005, <http://whc.unesco.org/fr/etatsparties/ch/lois/> [dostęp: 23.10.2018].

⁴⁸ Zob. F. Massena, *How NGOs are helping preserve Syria's heritage*, 13.11.2016, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/11/syria-heritage-destruction-sites-protection.html> [dostęp: 23.10.2018] oraz stosowny akt legislacyjny Ordinance on the International Transfer of Cultural Property, 13.04.2005, <http://whc.unesco.org/fr/etatsparties/ch/lois/> [dostęp: 9.10.2018].

⁴⁹ Loi fédérale sur la protection des biens culturels en cas de conflit armé, de catastrophe ou de situation d'urgence (LPBC) du 20 juin 2014, Recueil officiel du droit fédéral, No 44, 11 novembre 2014, s. 3545-3554;

przechowywany przekazany do jednostki obiekt⁵⁰. Pomoc jest oferowana pod auspicjami UNESCO, natomiast Federalna Rada Szwajcarii ma jako jedyna prawo zawierania umów z państwami powierzającymi zagrożone obiekty. Co ciekawe, ustawa milczy o potrzebie oceny zjawisk i wydarzeń, które rodzą zagrożenie i stanowią podstawę przyjęcia zabytku od państwa wysyłającego. Kwestią sporną jest, czy wymagana jest formalna ocena w sytuacjach, gdy stosowne organizacje międzynarodowe, takie jak UNESCO, wyraziły niepokój odnośnie do istniejących zagrożeń. Jednak w pozostałych przypadkach oceny dokonać może szwajcarski rząd na podstawie informacji dostarczonych przez państwo wysyłające albo przez inne kanały dyplomatyczne – twierdzi Alessandro Chechi⁵¹. Ważne jest, by zawierane umowy bilateralne regulowały wskazane w artykule 12 PCPA kwestie dotyczące m.in. transportu, zabezpieczeń, konserwacji, dostępu, ubezpieczenia i ewentualnego prezentowania obiektów powierzonych Szwajcarii. Zabytki po przekroczeniu granicy szwajcarskiej otrzymują swoisty immunitet, który ze względu na niewłączenie ich do obrotu oraz powstrzymanie się od użycia w sposób inny niż wskazany w umowie, określa się mianem „otwartego składu celnego”⁵². Działanie wszystkich „azyłów” stworzonych przez rząd federalny koordynuje Szwajcarskie Muzeum Narodowe.

Analizując regulację szwajcarską i porównując ją z postanowieniami zawartymi w raporcie ILA, odnieść można wrażenie, że wskazówki te nie zostały wzięte pod uwagę podczas prac nad ustawą. Przykładowo, PCPA w żadnym stopniu nie odnosi się do prawa i tradycji państwa wysyłającego zabytek, sposobu, w jaki dotychczas był on zabezpieczany i prezentowany. ILA natomiast jasno wskazuje że jest to kluczowe dla funkcjonowania *safe haven*. Przykładem jest choćby przechowywanie ludzkich szczątków i obiektów religijnych zgodnie z religijną i kulturową tradycją oraz praktyką państwa pochodzenia wraz ze wskazaniem, że tego typu obiekty nie powinny być prezentowane. Co równie ważne, szwajcarska regulacja w ogóle nie zadaje pytania o legalność zabytków zgłoszonych do przechowania przez państwo wysyłające. Ponadto ILA osadza wzorcowe umowy w zakresie przechowania także na niespornych instytucjach prawnych, takich jak negocjacje oparte na dobrej wierze i konsultacje, podczas gdy PCPA wskazuje jedynie jurysdykcję sądów i właściwe prawo.

Mimo tych różnic nie sposób krytykować Szwajcarię, należąca do nielicznego grona państw, które wytworzyły w swoim systemie prawnym odpowiednie instytucje. Trzeba mieć nadzieję, że owe różnice mogą być przedmiotem doprecyzowania w treści stosownie zawieranych umów, których przedmiotem będą zagrożone

⁵⁰ Ibidem, art. 2 (b) i 2 (c) PCPA.

⁵¹ A. Chechi, *Rescuing Cultural Heritage from War and Terrorism: A View from Switzerland*, „Santander Art and Culture Law Review” 2015, nr 2(1), s. 89.

⁵² Zob. art. 50 szwajcarskiej ustawy Prawo celne: *Loi sur les douanes*, 18 mars 2005, RO 2007 1411, <https://www.admin.ch/opc/fr/official-compilation/2007/1411.pdf> [dostęp: 23.10.2018].

zabytki. Jednak nie wszystkie różnice możliwe są do rozwiązania w drodze prowadzenia negocjacji. Szczególnie problematyczne są kwestie obejmujące legalność własności państwa wysyłającego oraz – w tym kontekście – ważność potencjalnej skargi restytucyjnej zgłoszonej przez trzecią stronę. Należy pamiętać, że celem ustanowienia w art. 12 PCPA instytucji *safe haven* jest zapewnienie bezpieczeństwa zagrożonym zabytkom, a nie zadośćuczynienie minionym szkodom poprzez restytucję obiektów, które podejrzewa się, że zostały bezprawnie wywiezione z terenów dotkniętych konfliktami zbrojnymi, atakami terrorystycznymi i katastrofami naturalnymi.

Role, jaką odgrywają muzea i jednostki państwowe (w przypadku Szwajcarii ustanowione przez rząd federalny), można poszerzyć o kontekst amerykańskiej legislacji, która wskazuje, że posiadanie, zabezpieczanie, konserwowanie, odnawianie, studiowanie i prezentowanie bez zysku obiektów jest możliwe tylko przez instytucje kulturalne i edukacyjne. Prywatnym kolekcjonerom nie przyznano takich możliwości jak strażnikom dziedzictwa, jakimi są wykwalifikowane, specjalistyczne instytucje. Autorzy regulacji w ten sposób chcieli uniemożliwić prywatnym kolekcjonerom korzystanie z grabieży dokonywanych na zagrożonych terenach celem stworzenia własnych, niuregulowanych i bardzo często ukrytych kolekcji⁵³.

Ocena podjętych działań prawnych

Wśród wielu działań, jakie podejmuje społeczność międzynarodowa, by uratować znajdujące się na terenach Syrii i Iraku zabytki, będące częścią światowego dziedzictwa, zagrożonego konfliktami zbrojnymi czy działalnością organizacji terrorystycznych, oraz planując działania na przyszłość, *safe haven* jest koncepcją, która może wykorzystać potencjał instytucji kultury, jaką jest muzeum. Pozytywnie należy więc ocenić inicjatywę, zarówno raportu ILA, protokołów AAMD, ustawę francuską i szwajcarską, jak i propozycję przedstawioną w raporcie Jean-Luca Martineza. Cieszy świadomość, że *safe haven* nie są oderwane od innych działań podejmowanych przez społeczność międzynarodową, a więc nie funkcjonują w próżni. Stanowią uzupełnienie systemu, który ma gwarantować ochronę możliwie jak najbliżej miejsca położenia zabytku. Protokoły AAMD odegrały także znaczącą rolę według Jamesa Cuno⁵⁴ w przyjęciu przez Kongres Stanów Zjednoczonych ustawy Protect and Preserve International Cultural Property Act, która ogranicza import zabytków bezprawnie wywiezionych z terenów Syrii. Ustawa została podpisana przez prezydenta USA 9 maja 2016 r.⁵⁵

⁵³ Zob. Protect and Preserve International Cultural Property Act, HR 1493, 114th Congress (2015-2016), Public Law No: 114-151 (05/09/2016). Wszelkie informacje dotyczące ustawy i procesu jej uchwalenia: <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/house-bill/1493> [dostęp: 8.10.2018].

⁵⁴ Zob. E. Sharpe, *We'll store your artefacts, US tells Syrian museums*, <http://en.artintern.net/index.php/news/main/html/1/4083> [dostęp: 8.10.2018].

⁵⁵ Zob. przypis 53.

Zarówno protokołom AAMD, jak i raportowi ILA zarzucić można niedostateczne uregulowanie kwestii dotyczących okoliczności i trybu zwrotu obiektów, które zostały oddane w przechowanie. Tym bardziej ważne jest zachowanie wszelkiej ostrożności, by nie naruszyć praw do zabytku prawowitych właścicieli. Jest to szczególnie utrudnione, gdy przykładowo do *safe haven* obiekt złożyło państwo, które w efekcie konfliktów zbrojnych i innych działań politycznych przestało istnieć, lub instytucja państwowa znajdująca się na terytorium, które zmieniło swojego suwerena. Kto staje się spadkobiercą jego praw do zabytku?⁵⁶ Taka sytuacja miała miejsce m.in. po aneksji Krymu przez Rosję i dotyczyła złotych obiektów wypożyczonych przez znajdujące się tam muzea do holenderskich galerii⁵⁷. To pytanie wydaje się szczególnie ważne z perspektywy zabytku jako części światowego dziedzictwa oraz dziedzictwa kulturowego o charakterze narodowym. Wątpliwość budzi także dość szerokie, uwzględniające również osoby fizyczne, określenie grupy podmiotów, które mogą złożyć zabytek w depozyt. W mojej ocenie stanowi to podwyższone zagrożenie napływu obiektów z nieznanymi źródłami, w tym ze źródeł o konotacjach często nielegalnych, jak organizacje terrorystyczne.

Czy zabytek oddany w depozyt podlega również jurysdykcji państwa pochodzenia, czy tylko państwa przyjęcia? W mojej ocenie rozwiązanie szwajcarskie przyznające przyjmowanemu zabytkowi swoisty immunitet wiążący się z wyłączeniem z obrotu i przyznaniem obiektowi statusu zbliżonego do rzeczy znajdujących się w „otwartym składzie celnym” jest bardzo ciekawym tropem. Wraz z sugerowanym w raporcie ILA szczególnie doniosłym obowiązkiem uszanowania praw i tradycji miejsca pochodzenia zabytku przekonuje mnie, by opowiedzieć się za rozwiązaniem, w którym obiekt objęty jest zarówno jurysdykcją państwa przyjęcia, jak i państwa pochodzenia. Przy czym, choć autorzy wskazują konieczność implementowania wskazówek zawartych w raporcie do aktów wewnętrznych i praktyk muzeów, archeologów, etnologów oraz aktów prawnych państw, to zaznaczają, że wskazówki są jedynie bazą i punktem wyjścia do przekształcenia ich w akty prawne i polityki podmiotów zarówno rządowych, jak i pozarządowych. Te i inne wątpliwości oraz niejasności towarzyszą aktom typu *soft law* na tym poziomie ogólności.

Specyfika zagrożeń, jakie leżą u podstaw wykorzystania *safe haven*, oraz międzynarodowy charakter okoliczności sprawiają, że podjęcie się próby uniwersalizacji zasad funkcjonowania omawianej instytucji jest trudne. Choć często konflikty

⁵⁶ Jest to przedmiotem regulacji Konwencji wiedeńskiej w sprawie sukcesji państw w zakresie własności państw, archiwów i długów państw z dnia 8 kwietnia 1983 r., która do tej pory nie weszła w życie, zob. Vienna Convention on Succession of States in respect of State Property, Archives and Debts, 8 April 1983, http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/3_3_1983.pdf [dostęp: 15.11.2018].

⁵⁷ Zob. przykład kolekcji złotych obiektów pochodzących z muzeów Krymu wypożyczonych do Allard Pierson Museum w Amsterdamie oraz ich zwrotu do Ukrainy – m.in. w A. Chechi, op. cit., s. 94-95 oraz A. Luhn, *Russia threatens to cut museum ties with the Netherlands over Crimea gold*, 16.11.2017, <https://www.telegraph.co.uk/news/2017/11/16/russia-threatens-cut-museum-ties-netherlands-crimea-gold/> [dostęp: 13.10.2018].

zbrojne, ataki terrorystyczne czy inne zagrożenia o charakterze naturalnym wymagają natychmiastowej, elastycznej reakcji, warto wypracować system reguł, które ułatwią społeczności międzynarodowej podjęcie tej natychmiastowej odpowiedzi. Wykorzystanie muzeów jako podmiotów wyspecjalizowanych do realizacji koncepcji *safe haven* jest dobrym pomysłem, jednak w formie zaproponowanej przez ILA i AAMD stanowi dopiero krok w kierunku realnego stosowania tej instytucji i propozycję kształtu współpracy światowych muzeów w tym zakresie, dla której ramy tworzy UNESCO wraz z ONZ. Ewentualny sukces na tym polu zależy od zaangażowania się zagranicznych instytucji oraz administracji publicznych poszczególnych krajów w ochronę dziedzictwa kulturowego.

Wobec tego należy dojść do wniosku, że w związku z wielopoziomowym charakterem współpracy międzynarodowej na rzecz ochrony dóbr kultury zagrożonych w miejscu pochodzenia, jaką jest instytucja *safe haven*, oraz różnorodnością problemów i stopniem zaangażowania poszczególnych „graczy” inspirujące staje się rozwiązanie szwajcarskie, które w dużej mierze obciąża inicjatywą poszczególne muzea, wskazując im sferę dowolności, pozwala elastycznie przystosować się do dynamicznego zastosowania tej instytucji. Realizację tego nietatwego zadania może jednak znacząco ułatwić zbiór dobrych praktyk, które – podobnie jak Kodeks Etyki Muzealników ICOM – będzie miał pozytywny wpływ na efektywne przyjmowanie zagrożonych zabytków i wzrost skuteczności w zakresie opieki nad nimi. W tym przedmiocie inspirację treściową stanowią protokoły AAMD. Za takim charakterem regulacji opowiedziały się m.in. niebędące już członkiem UNESCO Stany Zjednoczone w projekcie *Action Plan for the Implementation of the Strategy for the reinforcement of UNESCO's action for the protection of culture and the promotion of cultural pluralism in the event of armed conflict*⁵⁸, natomiast sam pomysł znalazł swoje odzwierciedlenie w Action Plan w ramach raportu ze XII spotkania w siedzibie UNESCO 29 i 30 listopada 2017 r. Opracowania takiego zbioru na podstawie dotychczasowych prac międzynarodowych organizacji pozarządowych mógłby się podjąć Komitet UNESCO do Spraw Ochrony Dóbr Kultury w razie Konfliktu Zbrojnego wraz z ICOM. To oprócz zaimplementowania w krajowych porządkach prawnych, zgodnie z założeniami rezolucji 2347(2017), podstawowych reguł umożliwiających przyjmowanie zabytków w ramach *safe haven* uzupełniłoby realizację globalnej kampanii #Unite4Heritage, łączącej wysiłki różnych podmiotów prawa międzynarodowego i globalnego społeczeństwa na rzecz promowania różnorodności kulturowej, a także przeciwdziałania ekstremizmowi. Efektywne funkcjonowanie bowiem analizowanej instytucji, która ma charakter narzędzia wielopoziomowego nie tylko w zakresie problematyki, ale również zaangażowanych podmiotów, wymaga współpracy na wielu płaszczyznach, tak by efektywnie wdrażać założenia ochrony zagrożonych dóbr kultu-

⁵⁸ Draft Action Plan for the Implementation of the Strategy for the reinforcement of UNESCO's action for the protection of culture and the promotion of cultural pluralism in the event of armed conflict, https://en.unesco.org/sites/default/files/results_web-heritage_at_risk.pdf [dostęp: 18.10.2018].

ry. Jednocześnie autorzy zaleceń dotyczących realizowania koncepcji *safe haven* dostrzegają zagrożenia związane z jej zastosowaniem w praktyce, sugerując, by był to ostatni środek pomocy, gdy ochrona nie jest możliwa *in situ*. Transport dóbr kultury zwiększa przecież ryzyko kradzieży, zniszczenia w związku ze zmianami klimatycznymi, przypadkowymi uderzeniami, wibracjami oraz innymi okolicznościami wynikającymi ze specyfiki sytuacji konfliktów zbrojnych. Ponadto efektywne wykorzystanie tej instytucji wiąże się przede wszystkim ze zgodą i współpracą zarówno strony wysyłającej, jak i przyjmującej. Podczas gdy niektóre państwa (m.in. Egipt⁵⁹) w obawie przed trudnościami ze zwrotem obiektów sceptycznie podchodzą do możliwości ich transportu na tereny innych państw, to w mojej ocenie, wykorzystanie instytucji *safe haven* jako narzędzia ochrony dziedzictwa kultury o charakterze międzynarodowym, powinno być rzeczywiście wspólnym interesem ludzkości.

Bibliografia

- 1954 *Hague Convention for The Protection of Cultural Property in The Event of Armed Conflict, Eleventh Meeting of The High Contracting Parties, Final Report*, UNESCO Headquarters, Paris, 8 December 2015, <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002445/244586E.pdf> [dostęp: 8.10.2018].
- AAMD *Issues Protocols to Protect Works of Cultural Significance in Danger of Damage or Destruction*, New York, 1.10.2015, <https://www.aamd.org/for-the-media/press-release/aamd-issues-protocols-to-protect-works-of-cultural-significance-in> [dostęp: 8.10.2017].
- AAMD *Protocols for Safe Havens for Works of Cultural Significance from Countries in Crisis*, <https://www.aamd.org/document/aamd-protocols-for-safe-havens-for-works-of-cultural-significance-from-countries-in-crisis> [dostęp: 4.10.2018].
- Abu Dhabi Declaration on heritage at risk in the context of armed conflicts, written on 9 December 2016, <https://www.icomos.org/en/get-involved/inform-us/401-english-categories/what-we-do/heritage-at-risk/8262-icomos-adopts-the-abu-dhabi-declaration-on-heritage-at-risk-in-the-context-of-armed-conflicts> [dostęp: 30.12.2017].
- Chechi A., *Rescuing Cultural Heritage from War and Terrorism: A View from Switzerland*, „Santander Art and Culture Law Review” 2015, nr 2(1).
- Cinquante propositions françaises pour protéger le patrimoine de l'humanité*, Rapport sur la protection du patrimoine en situation de conflit armé, remis au Président de la République par Jean-Luc Martinez, Président-directeur du musée du Louvre, Novembre 2015, <http://www.culturecommunication.gouv.fr/Ressources/Rapports/Cinquante-propositions-francaises-pour-protoger-le-patrimoine-de-l-humanite> [dostęp: 8.10.2018].
- Council of Europe Convention on Offences relating to Cultural Property Nicosia, 19.05.2017, CETS No.221, <https://rm.coe.int/1680710435> [dostęp: 13.10.2018].
- Cultural Property (Armed Conflicts) Act 2017, 2017 Chapter 6, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2017/6?view=plain> [dostęp: 26.10.2018].

⁵⁹ K. Hausler, *Cultural heritage and the Security Council: Why Resolution 2347 matters*, „Questions of International Law” 2018, nr 48, <http://www.qil-qdi.org/cultural-heritage-security-council-resolution-2347-matters/> [dostęp: 18.10.2018].

- D'Arcy D., *Isil Holds Heritage to Ransom to Fund Fighters, US Expert Warns*, „The Art Newspaper”, 2 July 2015.
- Decyzja Rady 2013/760/WPZiB z dnia 13 grudnia 2013 r. zmieniająca decyzję 2013/255/WPZiB dotyczącą środków ograniczających skierowanych przeciwko Syrii, Dz. Urz. UE L 335/50 z 14.12.2013, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:335:0050:0051:PL:PDF> [dostęp: 8.10.2018].
- Draft Action Plan for the Implementation of the *Strategy for the reinforcement of UNESCO's action for the protection of culture and the promotion of cultural pluralism in the event of armed conflict*, https://en.unesco.org/sites/default/files/results_web-heritage_at_risk.pdf [dostęp: 18.10.2018].
- Drugi protokół do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisanej w Hadze dnia 14 maja 1954 r., sporządzony w Hadze dnia 26 marca 1999 r., Dz. U. z 2012 r., poz. 248, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20120000248/O/D20120248.pdf> [dostęp: 26.10.2018]
- Ensor J., *We've hidden our treasures from Isil, only a handful know the secret location*, says Syria's antiquities chief, 12.11.2016, <http://www.telegraph.co.uk/news/2016/11/12/weve-hidden-our-treasures-from-isil-only-a-handful-know-the-secr/> [dostęp: 23.09.2018].
- Federal Act on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, Disaster or Emergency Situations (PCPA), Federal Law No. 520.3, 20 June 2014, http://www.unesco.org/culture/natlaws/media/pdf/switzerland/suisse_fedactprotcltprop_entof [dostęp: 30.09.2018].
- Finchan D., *Council of Europe considers a blood antiquities convention*, 19 May 2017, <http://www.gjil.org/2017/05/council-of-europe-considers-blood.html> [dostęp: 24.09.2018].
- Folga-Januszewska D., *Muzeum: definicja i pojęcie Czym jest muzeum dzisiaj?*, „Muzealnictwo” 2008, nr 49.
- Glen J., *Press release, Government ratifies Hague Convention on protecting cultural property*, 12.09.2017, <https://www.gov.uk/government/news/government-ratifies-hague-convention-on-protecting-cultural-property> [dostęp: 26.10.2018]
- Grzeloński B., *Dyplomacja i arasy Wokół powrotu zbiorów wawelskich do Polski 1945-1961*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2016.
- Harris G., *Louvre may safeguard artefacts from war-torn areas*, <https://web.archive.org/web/20161103131450/http://theartnewspaper.com/news/museums/louvre-may-safeguard-artefacts-from-war-torn-areas/> [dostęp: 23.11.2018].
- Harris G., *Louvre's director draws up 50-point plan in response to Isil's destruction*, <http://web.archive.org/web/20151120125728/http://theartnewspaper.com/news/museums/161392/> [dostęp: 8.10.2018].
- Hausler K., *Cultural heritage and the Security Council: Why Resolution 2347 matters*, „Questions of International Law” 2018, nr 48, <http://www.qil-qdi.org/cultural-heritage-security-council-resolution-2347-matters/> [dostęp: 18.10.2018].
- Hennel-Bernasikowa M., *Dzieje arrasów króla Zygmunta Augusta*, Zamek Królewski na Wawelu, Kraków 2011.
- <http://savingantiquities.org/about/> [dostęp: 20.10.2018].
- <http://savingantiquities.org/a-global-concern/syria/> [dostęp: 20.10.2018].
- <http://www.unite4heritage.org/en/unite4heritage-celebrating-safeguarding-cultural-heritage> [dostęp: 13.03.2018] oraz <https://twitter.com/Unite4Heritage> [dostęp: 26.10.2018].

- <https://www.aamd.org/our-members/members> [dostęp: 4.10.2018].
- <https://www.monumentsmenfoundation.org/the-heroes/the-monuments-men> [dostęp: 15.10.2018].
- International partners meet in Paris to protect Iraqi and Syrian cultural heritage*, 25.05.2015, http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/dynamic-content-single-view/news/international_partners_meet_in_paris_to_protect_iraqi_and_sy/ [dostęp: 26.10.2018].
- Jagielska-Burduk A., Szafranski W., *Sektor kultury – działalność kulturalna. Wokół problematyki prawnej*, w: A. Jagielska-Burduk, W. Szafranski (red.), *Kultura w praktyce. Zagadnienia prawne*, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznań 2012.
- Jagielska-Burduk A., Szafranski W., Gawel Ł., *Mechanizmy prawne zarządzania dziedzictwem kultury*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk – Warszawa 2016.
- Jagielska-Burduk A., Szafranski W., Lasik P. (red.), *Zogniskowany wywiad grupowy jako metoda badania prawa ochrony dziedzictwa kultury*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2016.
- Kantchev G., *Buyer Beware: Looted Antiquities Flood Online Sites Like Amazon, Facebook*, 1.11.2016, <https://www.wsj.com/articles/the-online-bazaar-for-looted-antiquities-1509466087> [dostęp: 15.10.2018].
- Karlsgodt E., *Defending National Treasures: French Art and Heritage Under Vichy*, Stanford University Press, Stanford 2011.
- Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokołem o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 r., Dz. U. z 1957 r. Nr 46, poz. 212, załącznik, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19570460212/O/D19570212.pdf> [dostęp: 26.10.2018].
- Lasik P., *Czy rzeczywiście dobrze rozumiemy definicję muzeum?*, w: P. Dobosz, M. Adamus, D. Guzek, A. Mazur (red.), *Węzłowe problemy prawnej ochrony dziedzictwa kulturowego*, t. 1, Kraków 2017.
- Loi fédérale sur la protection des biens culturels en cas de conflit armé, de catastrophe ou de situation d'urgence (LPBC) du 20 juin 2014, Recueil officiel du droit fédéral, No 44, 11 novembre 2014, s. 3545-3554.
- Loi n° 2016-925 du 7 juillet 2016 relative à la liberté de la création, à l'architecture et au patrimoine (1), JORF n°0158 du 8 juillet 2016, texte n° 1, <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000032854341&categorieLien=id> [dostęp: 30.09.2018].
- Loi sur les douanes, 18 mars 2005, RO 2007 1411, <https://www.admin.ch/opc/fr/official-compilation/2007/1411.pdf> [dostęp: 23.10.2018].
- Luhn A., *Russia threatens to cut museum ties with the Netherlands over Crimea gold*, 16.11.2017, <https://www.telegraph.co.uk/news/2017/11/16/russia-threatens-cut-museum-ties-netherlands-crimea-gold/> [dostęp: 13.10.2018].
- Martinez A., *Syria Has Hidden and Protected 99 Percent of Its Art Collections*, 31.03.2015, <http://observer.com/2015/03/syrias-museums-have-hidden-and-protected-99-percent-of-art-collections/> [dostęp: 4.01.2017].
- Massena F., *How NGOs are helping preserve Syria's heritage*, 13.11.2016, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/11/syria-heritage-destruction-sites-protection.html> [dostęp: 23.10.2018].

- Museum-in-Exile: Swiss Foundation safeguards over 1,400 Afghan artefacts*, <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/museums/museum-projects/archive/museum-in-exile-swiss-foundation-safeguards-over-1400-afghan-artefacts/> [dostęp: 12.09.2017].
- Noce V., *France builds grand alliance to protect cultural heritage*, <http://lostart.org.ua/en/news/201.html> [dostęp: 8.10.2018].
- O’Keefe R., Péron C., Musayev T., Ferrari G., *Protection of Cultural Property Military Manual*, <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002466/246633e.pdf> [dostęp: 13.10.2018].
- Ordinance on the International Transfer of Cultural Property, 13.04.2005, <http://whc.unesco.org/fr/etatsparties/ch/lois/> [dostęp: 23.10.2018].
- Protect and Preserve International Cultural Property Act, HR 1493, 114th Congress (2015-2016), Public Law No: 114-151 (05/09/2016), <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/house-bill/1493> [dostęp: 8.10.2018].
- Protection of cultural heritage in armed conflicts*, March 2016, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/579081/EPRS_BRI\(2016\)579081_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/579081/EPRS_BRI(2016)579081_EN.pdf) [dostęp: 8.10.2018].
- I Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, Genewa, 8 czerwca 1977 r., Dz. U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175, załącznik, http://www.pck.org.pl/pliki/konwencje/i_pd.pdf [dostęp: 26.10.2018].
- II Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych, Genewa, 8 czerwca 1977 r., Dz. U. z 1992 r. Nr 41, poz. 175, załącznik, http://www.pck.org.pl/pliki/konwencje/ii_pd.pdf [dostęp: 26.10.2018].
- Quintana E., *The Restoration of the 2nd and 3rd of May*, <https://www.museodelprado.es/en/learn/research/studies-and-restorations/resource/the-restoration-of-the-2nd-and-3rd-of-may/19cdd154-67be-4dbd-a5cd-a071d426e54c> [dostęp: 15.10.2018].
- Raport Strategia Rozwoju Muzealnictwa – założenia programowe*, Warszawa 2012, https://www.nimoz.pl/files//articles/133/Raport_Strategia_Rozwoju_Muzealnictwa_-_zalozenia_programowe001.pdf [dostęp: 8.10.2018].
- Report “Heritage and Cultural Diversity at Risk in Iraq and Syria”, International Conference UNESCO Headquarters, Paris 3 December 2014, <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/CLT/pdf/IraqSyriaReport-en.pdf> [dostęp: 17.10.2018].
- Report of the Secretary-General on the implementation of Security Council resolution 2347 (2017), UN Doc. S/2017/969, http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2017/969 [dostęp: 18.10.2018].
- Report of the Seventy-third Conference, held in Rio de Janeiro, Brazil, 17-21 August 2008, The International Law Association, <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.ilarc/ilarc0073&div=1&src=home> [dostęp: 23.10.2018].
- Report on the Blue Shield on the situations where cultural property is at risk in the context of an armed conflict, including occupation, twelfth meeting, UNESCO Headquarters, 29-30 November 2017, C54/17/12.COM/6, <http://unesdoc.unesco.org/images/0026/002601/260141E.pdf> [dostęp: 18.10.2018].
- Resolution 2347 (2017) adopted by the Security Council at its 7907th meeting, on 24 March 2017, Doc. UN S/RES/2347 (2017), [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2347\(2017\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/2347(2017)) [dostęp: 30.09.2018].

- Resolution 60/1 adopted by the General Assembly on 16 September 2005, World Summit Outcome, UN Doc. A/RES/60/1, http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_60_1.pdf [dostęp: 17.10.2018].
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 30 kwietnia 2015 r. w sprawie niszczenia zabytków kultury przez ISIS/Daisz (2015/2649(RSP)), Dz. Urz. UE C 346/09 z 21.09.2016, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52015IP0179&from=PL> [dostęp: 8.10.2018].
- Rozporządzenie Rady (UE) nr 1332/2013 z dnia 13 grudnia 2013 r. zmieniające rozporządzenie (UE) nr 36/2012 w sprawie środków ograniczających w związku z sytuacją w Syrii, Dz. Urz. UE L 335/3 z 14.12.2013, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1332&from=PL> [dostęp: 8.10.2018].
- Safe Haven Objects*, <https://www.aamd.org/object-registry/safe-haven-objects/more-info> [dostęp: 7.10.2018].
- Security Council, 7907th Meeting, 24 March 2017, New York, Doc. UN S/PV.7907, https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7b65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD-3-CF6E4FF96FF9%7d/s_pv_7907.pdf [dostęp: 26.10.2018].
- Shabi R., *Looted in Syria – and sold in London: the British antiques shops dealing in artefacts smuggled by Isis*, 3.07.2015, <https://www.theguardian.com/world/2015/jul/03/antiquities-looted-by-isis-end-up-in-london-shops> [dostęp: 15.10.2018].
- Sharpe E., *We'll store your artefacts, US tells Syrian museums*, <http://en.artintern.net/index.php/news/main/html/1/4083> [dostęp: 8.10.2018].
- UNESCO, Expert Meeting on the 'Responsibility to Protect' as Applied to the Protection of Cultural Heritage in Armed Conflict (Paris, 26-27 November 2015), Final Report, <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/R2P-FinalReport-EN.pdf> [dostęp: 17.10.2018].
- UNIDROIT Convention on Stolen or Illegally Exported Cultural Objects, Rome, 24 June 1995, <https://www.unidroit.org/instruments/cultural-property/1995-convention> [dostęp: 25.10.2018].
- Vienna Convention on Succession of States in respect of State Property, Archives and Debts, 8 April 1978, http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/3_3_1983.pdf [dostęp z dnia: 15.11.2018].
- Visit by The President of The French Republic to Abu Dhabi, United Arab Emirates, Friday 2 and Saturday 3 December 2016*, https://www.diplomatie.gouv.fr/IMG/pdf/16-3362-2_12_dossier_de_presse_abou_dabi_v5_2__ang_cle0954aa.pdf [dostęp: 15.10.2018].
- Willsher K., *Louvre to offer shelter for world treasures rescued from war zones*, 1.11.2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/nov/01/louvre-safe-haven-world-treasures-rescued-war-zones-secure-facility-hollande> [dostęp: 23.10.2017].
- Wniosek. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie przywozu dóbr kultury, COM(2017) 375 final, 2017/0158 (COD), https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:e1fd9ba7-67a8-11e7-b2f2-01aa75ed71a1.0014.02/DOC_1&format=PDF [dostęp: 26.10.2018].
- Zalasińska K., Zeidler K., *Wykład prawa ochrony zabytków*, Wolters Kluwer, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Warszawa – Gdańsk 2015.
- Zeidler K. (red.), *Prawo ochrony zabytków*, Wolters Kluwer, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Warszawa – Gdańsk 2014.